

Маријан МИЉИЋ

ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ НАСТАНКА И ДЈЕЛОВАЊА
ЦРНОГОРСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ,
С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЦРНУ ГОРУ
И ДИНАСТИЈУ ПЕТРОВИЋ - ЊЕГОШ У
ЕМИГРАНТСКИМ ПУБЛИКАЦИЈАМА ДО 1914. ГОДИНЕ

Заметке црногорске политичке емиграције налазимо за вријеме владавине Петра II Петровића Његоша. Они који су били противни владици, који је сједињавао у себи и духовну и свјетовну власт, чинили су на неки начин и неформалну опозицију, политичку струју која се, у процесу стварања државе, опирала његовим настојањима из више разлога.¹ Црногорско друштво се диференцирало економски и политички. Друштвене снаге које су биле уз владику захтијевале су централизовану државну организацију, док су се друге томе супротстављале, бранећи традиционалне политичке органе власти. Такође, у Његошевој Црној Гори на почетку његове владавине постојала су два политичка центра² који су утицали на стварање државе: митрополит и гувернадур. Због претензија на власт, сукоб међу њима је био неминован. Стога је гувернадурство укинута 1831. године, гувернадурска породица протјерана, а црногорски гувернадур је постао први стварни црногорски емигрант.

Осим потоњег гувернадур црногорског Вука (Вуколаја) Радоњића којег је млади владика протјерао, како сам каже да му "не ископа траг по трагу", било је још његових противника који су морали да напусте земљу (Лука Пејовић Локач,³ Марко Божовић,⁴ Илија Пилетић,⁵ поп Михаило Пејовић,⁶ Маркиша Пламенац⁷...) и наставе политичку борбу против Петровића, апсолутизма Петра II и органа државне власти, дајући снажан отпор процесу учвршћивања црногорске државе.

Унутрашњи политички сукоби из доба Петра II су се не само наставили него су планули још већом жестином у борби за власт за вријеме

¹ Томица Никчевић, *Политичке струје у Црној Гори у процесу стварања државе у XIX вијеку* (отпор стварању државе), II издање, Подгорица-Никшић, 1999, стр. 109-128.

² Исто, стр. 219.

³ Исто, стр. 111.

⁴ Исто, стр. 126.

⁵ Исто.

⁶ Исто, стр. 151.

⁷ Исто, стр. 159.

његова наслѣдника књаза Данила. У његово доба постојало је неколико политичких струја које су пружале отпор владајућем центру око књаза.

Одступање од традиције, жестина са којом је управљао земљом и књажева пријека нарав, донијели су политичке сукобе између одлучног владара, поменутих струја и виђенијих главара, поборника старога схватања да се на народним зборовима одлучује о важним народним и државним пословима. С друге стране, у том процесу учвршћивања државе, кроз борбу против отпора таквој одлучности, учвршћивао се и књажев апсолутизам.

У сукобу са књазом Данилом и политичким центром око њега, којим доминира енергична личност књажева брата војводе Мирка, неки главари црногорски (поготово претенденти на пријесто) морали су поћи у емиграцију: Перо Томов и Ђорђеје Савов Петровић; сердар Мило Мартиновић, сенатор Лука Радоњић, војвода Анто Даковић, Стеван Перовић Цуца, Радован Пипер Мрчарица, Ристо, Видо и Ђоко Бошковићи, Пуниша и Петар Павићевић, Перо Николин, Машо Филипов и Вуко Станков, браћа Ђорђејева Вуко и Машан Петровићи, Тодор Кадић и други виђенији Црногорци. Од осветничке емигрантске руке Тодора Кадића страдао је и сам књаз црногорски и брдски Данило Петровић Његош у Котору 1. августа 1860. године.⁸

Црногорску емиграцију против књаза Данила помагале су и подстицале Аустрија, Русија и Турска. Емиграцију, којој је на челу био Стеван Перовић Цуца, Аустрија је помагала и политички и материјално, а центар јој је био некад у Задру, некад у Котору или Херцег Новом.⁹ Монархији је сметало државно јачање Црне Горе, а од књаза се плашила. Емигранти су неколико пута организовали завјеру, покушали да изврше атентат, али нијесу успјели да га убију. Удружени емигранти нијесу престајали да организују политичке борбе у Црној Гори и припремили су још неколико завјера против књаза. Русија је помагала црногорске политичке емигранте због Даниловог приближавања Француској.

Књаз Данило је водио жестоку борбу са емиграцијом. Најопаснијег од њих, Стевана Перовића Цуцу, књаз је, преко својих агената, ликвидирао у Цариграду.

Убиством књаза Данила, емиграција и опозиција нијесу успјеле да преузму власт. Његову политичку струју даље су водили војвода Мирко и његов син, књаз Никола, нови господар Црне Горе.

Књаз Никола је у првим годинама владавине успио да уништи заостале опозиционе политичке елементе у Црној Гори и да учврсти

⁸ Пресудом Сената (од 12. II 1861) књаз Никола је протјерао из Црне Горе цијело братство Кадића. Пресудом од 17. XII 1861. протјерани су "као бунтовници" Никола Лазарев Шпадијер и поп Јоко Шпадијер са својом браћом зато што су ковали завјеру против књаза Данила и припремали његово убиство. Емигрант од 1857. поп Пуниша Павићевић ухваћен је 1863. а пресудом Сената од 28. VIII 1867. осуђен на смрт и стријелан (Томица Никчевић, *Политичке сторује у Црној Гори*, стр. 218; Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Његош књаз црногорски и брдски*, Београд 1990, стр. 446-448).

⁹ Томица Никчевић, *Политичке сторује у Црној Гори*, стр. 213-214.

своју апсолутну власт. Политичко незадовољство пред крај 19. вијека и отпор књажевом апсолутизму стварали су нове емигранте и опозицију која је дјеловала изван Црне Горе, превасходно из Србије. Угушене политичке борбе наново су оживјеле почетком 20. вијека. Оне су од тада другачијег, парламентарног карактера. То доводи до формирања политичких странака.

У настајању и дјелатности црногорске политичке емиграције Николиног доба могу се разликовати двије фазе: 1. *їредусїавно доба*, и 2. *їериод усїавних и їолийїичких борби*.

Засебан период чини вријеме од 1914. до смрти краља Николе који је, заједно са владом, доживио тешку избјегличку и трагичну емигрантску судбину.

* * *

У *їредусїавном їериоду* књаз Никола се сукобио са неколико виђенијих црногорских главара којима је сметала књажева апсолутна, неприкосновена власт. У емиграцију су морали да пођу војводе Марко Миљанов, Јоле Пилетић, Пеко Павловић, Ђоко Пејовић ...¹⁰

У питању су били протест и незадовољство старијих генерација црногорског главарског слоја. Суштина политичког отпора ових главара јесте настојање да се сачува нарушена традиција племенског живота и самосталност, кроз опирање државном централизму и књажевом апсолутизму.

Њихово незадовољство се манифестовало одласком, емигрирањем из Црне Горе, било милом било силом. Главари су жељели да са себе скину одговорност за стање у Црној Гори и избјегну књажеву самовољу. Иако су ови емигранти били врло увријеђени и жестоко противни књажевој свемоћи и аутократској владавини, нијесу потезали ни за каквим насилним мјерама, нити су ковали завјере против књаза.¹¹

Међутим, крај 19. вијека донио је много озбиљније протесте и веће незадовољство против Николе I и његовог режима, озбиљније сукобе са појединцима из млађих генерација, углавном школованим људима.

До краја 19. вијека није било услова да политичке струје прерасту у политичке странке.¹² Тек после Берлинског конгреса 1878. са међународним признањем Црне Горе, територијалним проширењем и, у годинама мира, напретком на свим пољима друштвеног, политичког, привредног и културног живота, уз класно раслојавање и јачање државе - постепено су се стварали услови и за нови облик политичке борбе за власт и управљање Црном Гором.

Са свим тим промјенама нарастао је опозициони замах у Црној Гори и увећавала се црногорска политичка емиграција.

¹⁰ Јован Ђоновић, *Усїавне и їолийїичке борбе у Црној Гори 1905-1910*, Београд 1939, стр. 27.

¹¹ Исто, стр. 28.

¹² Томица Никчевић, *Политичке сїрује у Црној Гори*, стр. 220.

По истраживачима предуставног периода Николине владавине, књаз се био некако уживио у свој овјештали и окоштали начин владавине,¹³ није примјећивао или није хтио да примијети да је дошло неко ново доба и донијело многе промјене. Јер, неминовно су таласи онога што се догађало у Европи, па и у непосредном окружењу, запљускивали и Црну Гору. С друге стране, интереси великих сила, балкански процеси и дешавања у самој земљи, бацили су Црну Гору у опасни вртлог, у ком је најзад и потонула. Уз све то, нестанку Црне Горе увелико су припомогле књажеве велике заблуде и илузије али и неки опасни синдроми у карактеру и свијести Црногораца.

У предуставном периоду, последице старих војвода и главара, из Црне Горе је емигрирало и неколико млађих, школованих Црногораца. Од њих посебно треба истаћи: Тома Ораовца, Максима и Марка Бацковића, бившег књажевог ађутанта Сава Ивановића, браћу Исаила и Милутина Томића, Лазара Божовића.¹⁴

Војничке побједи, територијално проширење земље, привредни, културни и сваки други напредак донијели су књазу Николи велику славу и поштовање у Црној Гори и изван ње. До краја 19. вијека био је уздизан и хваљен, чак исувише глорификован.

Поред тога почињу крајем прошлог вијека све јачи напади на Николу Петровића Његоша и прве осуде његове владавине и из Црне Горе и са стране, нарочито из Србије. Ти напади су били све снажнији и немилосрднији последице *мајског њевраиша* у Србији 1903. Наредне године су ломиле његове напоре, све до трагичног слома Црне Горе у првом свјетском рату и њеног државног нестанка 1918. године.

У свему томе велики удио је имала и црногорска политичка емиграција широм Европе, која је особито била снажна у Србији и дјеловала је заједно са црногорском универзитетском омладином.¹⁵

Због деликатности теме и отварања једног врло "врућег" питања у историји Црне Горе и у црногорској историографији, био је неопходан један дужи увод као ретроспективни преглед овог сегмента црногорске прошлости. Задатак овога рада је јесте да, осим настанка и развоја, бар донекле, прикаже однос црногорске политичке емиграције према Црној Гори и династији Петровић Његош у публикацијама које је она издавала (књиге, брошуре, прогласи, прокламације, резолуције) или у новинским чланцима које је објављивала у листовима који су јој били наклоњени, а касније у монографским студијама и сјећањима њених главних протагониста.

Емигрантски црногорски покрет, и поред тога што је обрађиван у ширим историјским прегледима Црне Горе, још увјек нема своју свестрану и цјеловиту монографску обраду. Ова тема захтијева, осим историографске, и ширу научну елаборацију.

¹³ Јован Ђоновић, *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910*, Београд 1939, стр. 35-36, 38.

¹⁴ Исто, стр. 28.

¹⁵ Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, Цетиње 1991, стр. 42.

Треба истаћи да је црногорска политичка емиграција само дјелимично аутентична, јер је у доба Николе I она добрим дијелом настала под утицајем са стране, нарочито уз помоћ режима у Србији и наклоност династија Обреновића и Карађорђевића. Црногорску емиграцију су, с друге стране, стварале и слабости књажевог режима, али и нове околности у европском међународном поретку који је одређивао и судбину Црне Горе, црногорске државе и династије.

Вјековни покровитељ и заштитник Црне Горе, Царска Русија, све је мање у својој балканској политици и даље је била заинтересована за Црну Гору. Међутим, од 1903. године за интересе те велике силе и њене империјалне тежње у новим међународним приликама Србија је постојала важнија од Црне Горе. Она, чак, све више врши снажан притисак на Црну Гору да своју политику подешава према политици Србије.¹⁶

Србија се свестрано спремила да одигра улогу Пијемонта на Балкану и обједини православне хришћане као "српски народ" у "свим српским земљама" и оствари "завјетну мисао" уједињења "свеколиког Српства".¹⁷ У том правцу била је окренута не само политика него и наука. С друге стране, српско питање се рјешавало кроз велику *источну кризу* и рјешавање *источног питања* - судбину Отоманске Империје у Европи али и народâ које је она држала у вишевјековном ропству. У оквиру рјешавања тога питања и успостављања новог поретка међу европским државама, рјешавало се и питање Црне Горе. Једни су тај проблем видјели као "српско питање" а други као "црногорско".¹⁸

Стога је немогуће изучавати питање црногорског емигрантског покрета крајем 19. и почетком 20. вијека без свестраног изучавања политичких односа Србије и Црне Горе до 1918. године. И сам књаз Никола задуго се заносио плановима, који су се показали као велике илузије и трагичне заблуде, да ту објединитељску мисију на Балкану може и мора да одигра управо Црна Гора. То је изазивало буру негодовања у Србији, у чему су најгласнији били црногорска емиграција и неки листови.

Јер велики углед књаза - краља Николе I и династије Петровић Његош били су велика сметња за остварење завјетног српског уједињења, како су га замишљали званична Србија и великосрпски кругови у ком би Црна Гора престала да постоји као држава. У том династичком "хладном" рату, црногорскога господара и његову династију је требало компромитовати и, временом, уклонити а да се на власт доведе гарнитура послушна Београду.¹⁹ С друге стране, у другим варијантама уједињења црногорски књаз је био и те како активни протагониста и актер. Међутим, његова ујединитељска визија је била опасна за опстанак црногорске државе.

¹⁶ Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, Цетиње 1991, стр. 37-38.

¹⁷ Исто, стр. 16.

¹⁸ Димитрије-Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, стр. 10.

¹⁹ Вукоман Цаковић, *Краљ Никола у своме добу*, Цетиње 1984, стр. 64, 75.

У постојећим околностима за остварење тих свесрпских циљева настојало се да се искористи нарасло незадовољство одређених слојева и појединаца у Црној Гори. Поготово се ревносно радило на томе да се, осим емиграната, црногорски ђаци и студенти окрену против црногорског режима. У Црној Гори се рачунало на младу интелигенцију којој нијесу одговарала застарјела схватања и неразвијени државни систем у односу на онај гдје су се школовали. Искористивши патриотски и демократски занос ових снага и тежњу ка уједињењу, режим у Србији је синхронизовано припремао ликвидирање и црногорског владара и суверенитета црногорске државе.

У највећој мјери ни емигрантски ни студентски ни, касније, клубашки покрет - нијесу били, вријеме је то показало и потврдило, израз интереса црногорског народа већ одређених експозитура са стране и друге династије. Овај удружени покрет, и од раније а нарочито од 1905. године, систематски подрива углед и славу Николе I и његове династије али и суверенитет Црне Горе. Црна Гора почиње да се третира само као "српска провинција", а све што је аутентично црногорско извржавало се руглу, сваки напредак се минимизовао док се стање у Србији, које је било врло хаотично, идеализовало и наводило као примјер добро организованог друштва и уређене државе. Међутим, било би неправедно и неистинито оспоравати црногорском емигрантско-студентском покрету и димензију аутентичности и самосталности коју заслужује. Ти млади људи доносили су у своју земљу из средина у којима су учили и студирали нова схватања, идеје демократије и грађанског друштва.

Такође, нови утицаји су долазили у Црну Гору и преко црногорске економске емиграције, која је била расута по свијету, нарочито у Америци. Исто тако, долазак у Црну Гору *сиџранаца и извањаца* није остао без утицаја на црногорско друштво. Тако се захваљујући различитим утицајима формирала црногорска опозициона мисао и политичка опозиција владајућем режиму и облику управљања државом. Мора се, међутим, констатовати да из више разлога треба одвајати рад црногорске политичке емиграције (која је крајем XIX вијека имала снажно емигрантско језгро на челу са главним одбором) од дјелатности црногорских ђака и студената, у Београду прије свега, али и у другим универзитетским центрима - без обзира што су често заједно наступали и што су им политички циљеви били слични. Код омладине су посриједи били више младалачки заноси, илузије, заблуде али и искреност и невиност, док су емигранти знатно радикалнији у својим циљевима, тежњама и методима. Прво удружење црногорске омладине основано је 1894. и бројало је шест чланова.²⁰ Сви су припадали српским радикалима а један напредњацима. О приликама у Црној Гори, осим на састанцима, рас-

²⁰ Чланови тог првог удружења (организације) били су: Шпиро Поповић, Илија Лалевећ, Михаило Вукчевић, Митар Ђуровић, Марко Цемовић и Милош Шаулић. Послије агента на краља Милана 1899. из Србије су протјерани Митар Ђуровић и Милош Шаулић. Прва двојица су добили службу у Великом суду на Цетињу (Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, Цетиње 1991, стр. 42).

прављали су преко страница више наклоњених им листова и новина, српских и југословенских. У предуставном периоду простор за текстове најчешће им је уступала "*Засјава*".

Осим текстова у српској и југословенској штампи, чији су аутори црногорски емигранти, из предуставног периода сачувано је и неколико публикација. Најзначајније емигрантско дјело у овом периоду јесте књига-памфлет "*Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Њеџошевог дома*", штампана у Осјеку "о трошку генералисима Милана Обреновића" (а можда владе и режима). Књигу је "сакупио и издао Главни одбор Црногорске емиграције", у Београду 1898. Истина, њено ауторство библиографи приписују црногорском емигранту Саву Ивановићу из Цетиња, војном питомцу и бившем ађутанту књаза Николе.²¹ Такође, по литератури, библиографској и историографској, извјесно је да су у састављању ове замашне публикације велики удио имали србијанска влада др Владана Ђорђевића, полиција, новинари и неки појединци, црногорски емигранти, политички отпадници и други.

Иначе, емигрантска хроника "*Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Њеџошевог дома*", на 320 страница, замишљена је врло амбициозно као вишетомно дјело у коме се беспштедно критикују црногорски суверен, црногорски режим и сви сегменти власти, али се не отварају никакве јасне перспективе нити нуде нека рационална рјешења, осим митске, самој себи нејасне свијести о остваривању идеје "завјетног" свесрпског уједињења. Међутим, публикована је само *прва* свеска, јер је даље излагање, вјероватно, прекинуо *мајски преврај* 1903.

"*Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Њеџошевог дома*"²² јесте на неки начин, иако памфлет, својеврсни *манифест* црногорске емиграције у предуставном периоду њеног дјеловања. Осим на књаза Николу и цијелу династију Петровић - Њеџош, емигранти су се окомили и на све што је црногорско. Такође, нијесу поштеђени ни многи црногорски главари, народни прваци па и цијела братства или племена, који из неких разлога нијесу били по вољи не само црногорским емигрантима него и српском режиму на челу са краљевима Миланом и Александром Обреновићем.

Основна намјера ове књиге била је да се књазу Николи нанесе увреда ("да га у срце заболи") али и да се баци велика љага на цијелу династију Петровића која је за емигранте и снаге које су их у Србији подржавале и помагале, била велики, стварни и политички противник.

²¹ "Оновремена штампа је писала (види Н. Миљанић, *Новосадски браник о Црној Гори, у Библиографском вјеснику*, Цетиње 1981, бр. 3, стр. 126) да је аутор публикације Саво Ивов Ивановић, да је надахнута од Маша Врбице, штампана у Осјеку о трошку генералисима Милана Обреновића." (Црногорска библиографија I₃: Монографске публикације 1834-1918 / Видак Рајковић, Цетиње 1989, стр. 222); *Неколико крвавих слика из албума Пејровића - Њеџошева дома* - Глас Црногорца бр. 27, 1898, стр. 35, [2]. (Приказ брошуре - памфлета Сава Ивановића, без ознаке мјеста и године издања).

²² *Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Њеџошевог дома*, скупио и издао Главни Одбор црногорске емиграције, свеска 1, Београд 1898, стр. 320.

Црногорски емигранти превасходно нападају личност краља Николе, али и његове политичке амбиције и планове, Николину и Петровић-Његошеву Црну Гору, као да друга Црна Гора може да постоји и опстане. Ово је, заиста, ријетко увредљив спис којим се настоји да се дисквалификује постојећа Црна Гора, њен владар и његова владавина. Црногорски емигранти се нијесу случајно определијелили за тако моћно средство политичке борбе којим би поништили све заслуге књаза Николе и његових претходника и онемогућили њихову визију српског и јужнословенског уједињења, а поготово да би елиминисали са политичке сцене књажев стварни престиж на ширем балканском и европском простору.

То врло моћно средство политичке борбе црногорских емиграната у Србији, против црногорског режима и државе, осим увредљивог карактера испуњено је пежоративним значењима, пизмом, мржњом па и жељом за осветом.

Волтер, који је и сам био памфлетиста (али вишег реда и нивоа), каже: "Поштени људи, који мисле, јесу критичари; злобници су сатиричари, а покварењаци пишу памфлет".

И заиста, било је доста поштених људи међу црногорским емигрантима, нарочито у уставном периоду, истинских критичара режима и бораца за промјене у Црној Гори, за увођење демократије и владавине права, за ограничавање књажеве самовоље и деспотизма. Међутим, било је не само сатиричара него и оних трећих.

Публикација "Неколико крвавих слика из албума Петровић-Његошевог дома" структурирана је из неколико одјељака.

У *првом* одјељку се говори о правосуђу "Његошевог дома"; у *другом* о унутрашњој политици; у *трећем* о финансијама и народној привреди, о економском стању у Црној Гори и, посебно, о вађевини; у *четвртој* одјељку расправља се о просвјети и религији у Црној Гори; *петом* поглавље посвећено је спољној политици династије Петровић-Његош, особито књаза Николе, али и начину на који се црногорски режим борио против црногорске емиграције; у *шестом* одјељку као прилози дати су Законик Петра I и Законик књаза Данила, Писмо Црногорског збора Светом руском синоду из 1804; уз све то велича се гувернадурска кућа Радоњића на рачун владалачког дома Петровића; и, на крају, дато је неколико писама црногорског емигранта Исаила Т. Томића и завршна разматрања аутора ове публикације, мада је она без потписа писца или писаца, иако се као колективни аутор представио Главни одбор црногорске емиграције, који је то "притврдио" и својим печатом.

У прологу овога списка, који има карактер политичког манифеста, Главни одбор се обраћа "српској омладини у Црној Гори" да дигне глас против књаза Николе, његовог режима и уопште династије Петровић-Његош која је, по њима, не само главни кривац за све невоље Црне Горе него, што је за њих важније, и највећа сметња *уједињењу* "васколиког Српства". За остваривање тога циља црногорска емиграција у Београду у то вријеме препоручује италијански модел уједињења.

Даље се каже: "*Дом Пејровић-Његошев за Црну Гору није ништа више од ма ког му драго дома црногорског, него штавише мање од много њих - мање ако би му се приписало у врлину што што нема скоро ниједног оштришћа у наше Ошачество које није својом злочиначком мучком руком у крви облило*".²³

Препоручивши ову преамбициозно скројену публикацију омладини у Црној Гори, Главни одбор црногорске емиграције закључује: "Па кад је тако, зашто онда сносити да нас тај дом тлачи, сисајући као пивајица нашу крв, и, оно што је најгоре, зашто да му дозвољавамо више да својој неоправданој грамзљивости жртвује српске интересе, и својим интригама да стаје на пут присаједињењу Црне Горе уз Србију!?"

Јес, ми се питамо, зашто да тај дом трпимо више, који својим пакленим амбицијама небратски жртвује ону љубав и оданост коју Црна Гора као млађа сестра, уз највеће страхопоштовање дугује својој старијој сестри - Србији; јер не треба се варати ни за љубав Његошевог дома сами себе да лажемо, но да отворено признамо, да је Црној Гори, као држави, без Србије немогуће даљи оштанак, већ и с тога, што нас Његошев дом зајми у просјаке, да ниједног краја од свијета нема, гдје се не би нашао по који Црногорац и видио како завидљиво гледа у благостање и срећу других народа, а он јадник тога нема".²⁴

Из таквога стања, поручују црногорски емигранти, Црну Гору може да изведе само њена омладина, да народу отвори очи, да га ослободи од дотадашњих заблуда "у које га Његошев дом држи, одвајајући га злонамјерно и срцем и душом од осталог Српства!"²⁵

У том смислу, у борби за своје, и не само своје, интересе Главни одбор црногорске емиграције скоро да анатемисхе:

"*Проклетиа да си, Омладино Српска у Црној Гори, ако се овоме твоме позиву не одазовеш, већ га, услед малодушности или користољубља, будеш жртвовала несрпском раду Његошевог дома! - а благословена да будеш међу сва будућа српска покољења, ако дјелом покажеш, да си потпуно сјвесна овога свога светог и узвишеног позива!*"²⁶

У избору за коју се династију, која ће објединити Српство, определијелити - црногорска политичка емиграција није имала дилема: "Ми српски емигранти из Црне Горе, потпуно свјесни овога позива, после дугог размишљања изабрасмо кућу Обреновића, чијој историји не може никакав Србин остати а да се не диви; а "врлине" Његошевог дома ево износимо теби у минијатури у овом дјелу, које почесмо са овом I-вом свеском, а коју смо у рукопису преко Гавра Вуковића, шефу тога дома, 25. априла ове године, упутили".²⁷

²³ Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Његошевог дома, свеска 1, Београд 1898, стр. 5.

²⁴ Исто, стр. 5-6.

²⁵ Исто, стр. 6.

²⁶ Исто.

²⁷ Исто.

Уводни проглас Главног одбора у публикацији је датиран на "Спасов-дан 1898. године".

Књига је замишљена као директно обраћање књазу Николи лично. Ниподаштавајући не само његове државничке способности него и чинећи све да га оклевета као личност, емиграција настоји да омаловажи и његово књижевно дјело.²⁸ Оно што је посебно занимљиво јесте да се емиграција посебно окомила на Николиног претходника Петра II Петровића Његоша као утемељивача централних органа власти и, поготово, као главног иницијатора и реализатора канонизације владике Петра I за свеца.

Уз све то, Петар II је био мета напада у овој књизи чак и као писац "*Горског вијенца*". Емиграција као да настоји да поништи оно што је аутентично црногорско, што сублимира дух народа и Црне Горе Петровића, њен највећи духовни домет: "Изгледа Височанство, као да Ви, одвише заборављате да се "*Горски вијенац*" писао у оно вријеме, кад је уопште сваки Црногорац мање-више глуп, прост и фанатик био, те није знао ни умео да оцијени шарлатанство, лажи и злочинства владике Рада, који је покушао да писањем "*Горског вијенца*", укрије од потомства своја гнусна издајства и неваљалства".²⁹

Ова књига сублимира однос емиграције, до 1903. године, према владалачкој кући Петровића, према седморици владара из те династије и свему ономе што су они чинили у Црној Гори и за Црну Гору од 1697. године до 1898. када је и настало ово емигрантско штиво.

Петровићи су за црногорску емиграцију, у Београду прије свега, бар по овој публикацији, били: "Народна куга", "божја казна", "Пилати", "отрови", "звјерад у човјечјој кожи", "отужени и препредени зликовци" који су крв "злочиначки на свако црногорско огњиште просули", "срамотна и хајдучка кућа".

Петровићи се називају "фиксираним" (умишљеним) "балканским царевима". Емиграција сматра да су Петровићи тајно радили против Српства и његове завјетне мисли - уједињења. У том духу је Петар II "гробар српског имена" јер, наводно, од његове владавине цијела кућа Петровића кроз Црну Гору чини "безакоња и пљачкања", али је и "крвожедни митроносац", "гадни митроносац", "франзови крволок", "криво-клетник", "митроносни крволок", "окорели зликовац под митром", "вјероломни митроносац", "глава под брадом без образа", "глава под митром без части", "глава под мантије без појма о Богу", "најсрамотнији хришћански свјештеник, који до сада земљу газио", "франзави безаконик у мантији", "втори Александар Борџија", владика који је својим поступањем успио "да окаља част српског народа у Црној Гори", који је нанио "љагу српском народу у Црној Гори".

²⁸ *Неколико крвавих слика из албума Петровић-Његошевог дома*, свеска 1, Београд 1898, стр. 84 - Његова "*Балканска царица*" се злурадо иронише као: "Балканска кукавица", "Балканска јаловица", "Балканска магарница" ... У pjesништву му се приписује "ортакљук" са Симом Поповићем.

²⁹ Исто, стр. 9.

С каквом су се мржњом црногорски емигранти односили према Петру II види се по томе како тумаче његову *йойшоњу* вољу: "Нека почива на Ловћену, јер збиља, као да му је сам Бог наредио, да на самртном часу изабере то мјесто за вјечити боравак међу звјеровима и на том свијету, као што је сам био звијере и развратник на овоме".³⁰

Приписујући све невоље Црне Горе и сиромаштину народа владајућим Петровићима, емиграција ламентира над Црном Гором: "Шта је јадна Црна Гора дочекала под управом тога дома, и, каква је та земља данас то се једва може замислити - то су само злочинци кадри од једног народа учинити. Јесте, то је она славна мученичка Земља, коју пролита крв наших праједова бјеше до неба узвисила, а у којој данас нема ништа што није понижено и погажено, обрукано и подјармљено, оглобљено и саблажњено, силовано и обешчашћено".³¹

Побједоносни барјак црногорске војске који је прелазио с нараштаја на нараштај, из руке у руку, тај *крсџиши барјак* је, поготово за вријеме посљедња три господара Петровића, доживио неславну судбину, јер је сада "у руци кукавице, сабља о пасу хуље и руфијана (проводаџије), народна каса у џепу лупежа и варалица, правосуђе у самовољству целата и зликоваца, жбира и ниског оруђа цетињског Анти-Христа".³²

Неопростиво је што се књаз Никола представља "јединим достојанствеником круне уједињеног *Срџишва*". Осим тога, он на сваку страну купује писце, новинаре, "јадове и политичке варалице" да га представљају као демократу.

С великим амбицијама, али у жестоком иронично-саркастичном тону, анализирајући црногорско судство и правосуђе, емигранти, аутори ове публикације, иду толико далеко да праве врло тешке алузије чак и на рачун Валтазара Богишића, истичући да је он "чувени научник, академик - царски савјетник, правник и законодавац свјетског гласа", али се чуде и заједљиво питају: "Је ли он на челу те гране државне управе, која се у сретним државама назива правосуђе! - Јес, ми питамо, је ли он министар правде у Црној Гори, или Ваши перјаници, и ако је, зашто онда да његово часно име и глас на овако недостојан начин прљате, а њега пак, зашто то дозвољава?!"³³

Беспошtedно критикујући унутрашњу политику "Његошевог дома", Црне Горе и књазу Николе, емигранти не штеде ни оштре ријечи, ни погрде, ни увреде. Међутим, нема ни најмање жеље да се, критикујући оно што не ваља у Црној Гори, укаже шта и како би требало радити да се стање поправи, осим да се Црна Гора одрекне династије Петровића и ликвидира свога суверена и своју државност.

Његушко племе, које је дало владалачку кућу Петровића Црној Гори, назива се "*лацманским*" а сви Његуши "*чарайиши и йалиноџе*".

³⁰ *Неколико крвавих слика из албума Петровић-Његошевог дома*, свеска 1, Београд 1898, стр. 67.

³¹ Исто, стр. 21.

³² Исто.

³³ Исто, стр. 44.

Аутори се заклинају да ће "до гроба" радити и писати против овог племена и заричу да ће "*факџима*" доказати: "да је њеџушко ѿлеме, а нарочито Петровић-Његошев дом, покварило из темеља Црну Гору и створило од ове часне и јуначке српске провинције један мрачни гроб и витуперијум³⁴ целог човјечјег рода!"...³⁵

У унутрашњем државном уређењу мијешају се ингеренције правосудне и полицијске власти. Племенски капетани су за племена истовремено и судије и главни полицијски представници, окружни за округе, гувернери за нахије и "шенатори" уопште за сву земљу.

Емиграција каже да је књаз Никола увео "тајну полицију, иако је њен стварни творац владика Петар II. Она се, по њима, регрутује из врло сумњивог слоја и из свих струка, од појединаца чија моралност стоји под знаком питања. Тајна полиција се назива "монструозним клупчетом". Оно је у књажевим рукама, књаз га "обмотава и замотава" према свом интересу и интересу његовог "мрачног дома".

У књизи се настоји да се докаже како цијели полицијски систем црногорски није ништа друго "сем један наставак оног крвавог, злочиначког и одвратног рада, с којим је ваш дјед, митрополит Петар II, на несрећу Црне Горе и на поругу Бога и људског рода замислио, да од прљавих његушко-которских калуђерштина и проскураша из Вашег дома створи једну *колико скоровечерњу* и скандалозну, толико надувену и по српске интересе убитачну династију!!!"³⁶

У изобличавању цијеле династије, на миру није остављен ни свети Петар Цетињски, чијој светости се ови памфлетисти ругају тако да то представља више него светогрђе. О његовој смрти и посвећењу се говори са ужасним сарказмом, иако кажу да је тај црногорски господар "једини поштени калуђер" из Петровић-Његошевог дома.

Петра I ови емигранти називају: "Свети Петар Његушки; а тврде да је послје четири године када је нађен цјелокупан изгледао "као пајац, шарени светац без носа".³⁷

У ствари, јасно се каже да је "посвећење" Петра I подвала Црној Гори и Српству и да Петровићи нијесу "*свѣѣа кућа*". Чак је, наводно, задуго, управо због њих, монашки чин у Црној Гори био презрен. Петар II је због "незнатности" тога црногорскога дома нашао средство "да утврди основ тој својој, *ѿо Црну Гору и Срѣсѣво, кобној замисли*, те усљед тог и учинио ово посвећење и васкрсење свога стрица Петра I, чим је заиста доста постигао, да су од тог времена Црногорци почели са сасвим другим очима да гледају Његошев дом."

Пошто је назван "крвожедним митроносцем", у књизи се набрајају његови "ужасни злочини" које је починио по Црној Гори уводећи

³⁴ Витуперијум - рђав примјер, узор, за уклон; за прекоријевање; понашање које заслужује пријекор, осуду; поквареност, покварењаштво.

³⁵ *Неколико крвавих слика из албума Пејировић-Његошевог дома*, свеска 1, Београд 1898, стр. 50.

³⁶ Исто.

³⁷ Исто, стр. 56.

државни поредак и успостављајући органе централне земаљске власти. Оцрњени су сви Његошеви сарадници, а његов савјетник и сенатор Стеван Перков Вукотић назван је "највећим смутљивцем у своме времену".³⁸

Петру II емиграција приписује у гријех много тога што се тиче вођења земље и унутрашње политике, називајући то "издајствима" против Црне Горе и српских интереса.

"Издајства" сличне врсте емиграција приписује и Његошевим претходницима: *владика Василије* је нудио царици руској Катарини II да јој за новчану награду "прода Црну Гору" да призна њено "суверенство", што је царица, наводно, с гнушањем одбила.³⁹

Петар I, "шарени светац без носа", покушавао је да Црну Гору прода Русији, због чега је био протјеран. Медаковића који је то у својој "*Повјесници Црне Горе*" назвао клеветам архимандрита Вучетића, писци овога дјела називају "самозванет историчарем". Медаковићева *Историја* се назива "злогласном" зато што је пристрасна, писана "по диктату владике Рада".⁴⁰

Посебну жестину емиграција је сручила на *војводу Мирка и књаза Данила*, називајући их "скоровечерњим никоговићима, гладновима и охолом разбојницима". Они су, по њима, "бесправно и злочиначки узурпирани ону власт" која је припадала браћи Петра II, Перу Томову и Ђорђију Савову, "ако се може замислити да Петровићима ма које они боје били и ма како се ко од њих звао, припада шта друго у Црној Гори *сем анаџеме, куршума у чело и народног њрезрења!*"⁴¹

Невјероватно је да дом Петровић-Његошев, а емиграција то подвлачи као истину, "почела још од доба Петра II радити да *наушњиб српских инџереса* постави темељ ономе убитачном *сејаринизму*", који се тек сада почео у свој својој наготи испољавати у "књажевој личности".⁴²

Емигранти су оклеветали и наружили све чувене главарске куће црногорске које су у доба Петровића учествовале у управљању Црном Гором.⁴³

³⁸ *Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Његошевог дома*, свеска 1, Београд 1898, стр. 58.

³⁹ Исто, стр. 66.

⁴⁰ Исто, стр. 67.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто.

⁴³ Исто, стр. 106-107. - "Толико о тим Татарима и Јабучанима, а већ, Височанство, да и не говоримо о другим потчињеним фирмама и филијалама ове врсте, као на примјер: о Лазовићима из Куча, о Меденицама и Дожићима из Мораче, о Лукачевићима из Подгорице, о Зорићима, Луки Божову и Вулетићима с Цетиња, о Косјерачама из Грађана, о Јовићевићима и Поповићима с Ријеке, о Никојићима из Пиве, о Томићима и Церовићима из Дробњака, о Пекићима из Језера, о Кусовцима с Љуботиња, о Кривокапићима из Цуца, о попу Ђоки и Марку Пекову из Пјешиваца, о попу Шћепу Мартиновићу и другима из Никшића, о Вуковићима и Војводићима из Васојевића, о Павлу и Јовану Пламеницима из Црмнице, о Шпадијерима из Доњега Краја, о свима Његушима (Вашиим племеницима) без разлике, о Ђузи и Лалу Вукотићу с Чева, о Радовићима из Бјелопавлића, о Цековићима из Пипера, о Јовићевићима, Ђуровићима и Ђурашковићима из Улциња, о Дабановићима из Бара, о Акиму Даковићу из Грахова, о Вашиим ујацима из Баица, о Пејановићима из Добрског Села итд., итд., итд."

Такође су уложили велику упорност и оштрину да окаљају *ордене црногорске* које су установили Петровићи. По њима су они изгубили сваку вриједност и значај. Они "не висе о прсима људи и јунака већ о прсима шпијуна и кукавица, сплеткара, коцкара, пјаница, лупежа, блудника и пезевенке"⁴⁴ Николине и његова дома.

Сам књаз Никола је проглашен *јеретиком* кога би требало избацити из цркве као "недостојног сина из свога крила". То што Црногорци воле књаза доказ је "да они нијесу никакав народ", јер Никола није никакав владалац "већ једна ординарна варалица"⁴⁵.

Емигрантском мачу нијесу измакли ни други Петровићи: војвода Божо, војвода Шако, Филип, Крцо, Буро ... сви одреда.

Посебну пажњу аутори ове књиге су посветили *црногорским финансијама и народној привреди* за владавине Петровића, а надасве књаза Николе. По њима, државном имовином управља један једини човјек - а то је књаз. Црна Гора није држава, већ књажев спахилук. Као и у свему, тако и по питању финансија Петровићи се називају "*кузом српском*".⁴⁶

У публикацији се даје приближна слика државних прихода и расхода.⁴⁷ Опорезивање је "просто пљачкање биједног народа". Сва земља је оптерећена великим порезима. Уз то су велике дажбине које се наплаћују на пазарима на којима Црногорци тргују: будванском, которском, рисанском. Велике царине сметају извозу стоке и других производа, уз то су још и монопол соли, баждарина, разне глобе итд. Осим навођења "прецизних" и "тачних" цифара прихода и расхода, дате су и *шабеле* трошкова на разне "струке" у односу на цјелокупни биланс примања и "издавања" државе.

За разлику од династије Петровића, емиграција наводи *династију Обреновића* као примјер узвишености и часности у свему, нарочито на пропаганди "завјетне српске мисли", док "Његошев дом" на то не троши ни пребијене паре, и зато се назива "срамотном династијом".

Особита пажња је поклоњена *земљорадњи и сџочарсџиву*, као двијема главним привредним гранама и готово јединим начинима привређивања јер је цијела Црна Гора на врло примитивном нивоу развика. *Пољопривреду* карактерише велико незнање, рђаво земљиште, ратови и сушне године. Такво стање је условило знатна исељавања у друге крајеве, нарочито у Србију, на надничење у Цариграду и у Грчкој, на тежак рад у Америци.

Зајмови су велико зло у Црној Гори. Они су многу кућу црногорску затворили, а дужнике у свијет отјерали. Особито зло је *вађевина*. Њена наплата је врло ригорозна; да би се извршила наплата, "дужницима се продају и и вериге изнад огњишта". Наиме, ради се о трговању

⁴⁴ Пезевенек - (турц.) сводник, покварењак; *пезевенклук* - сводство, поквареност; *пезевенкуша* - сводила.

⁴⁵ *Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Његошевог дома*, свеска 1, Београд 1898, стр. 107.

⁴⁶ Исто, стр. 124.

⁴⁷ Исто, стр. 124 и 129.

поклоњеним житом из Русије. Оно се продаје сиротињи по нечувеним цијенама, а дуг се егзекутивно наплаћује уз срамне зајмове.

Не може се у Николиној Црној Гори говорити ни о каквом трговачком напретку а још мање о индустријском. У неколико царногорских варошица трговином се бави неколико десетина људи.

О *рударстwu* и другим корисним гранама привреде и индустрије не може бити ни помена. Емиграција у најопштијим потезима укупно економско стање Црне Горе своди на земљорадњу и сточарство, поред нешто мало риболова. Све је то на примитивном степену развитка.⁴⁸

Књаз има огромна имања по Црној Гори. По њима, ту је земљу књаз присвојио, иако је она својина свију Црногораца. Емиграција му поручује да земљу подијели, да се не би црногорска сиротиња од сиромаштине сељакала у друге крајеве. Јер, због таквог стања у Србију сваке године исели по 100-200 фамилија, а 1889. иселило је око 500 породица.⁴⁹ Осим књаза Николе, спахије црногорске су: Петар Вукотић, Божо Петровић, Ђуро Церовић, Симо Поповић, Шако Петровић и др.

Емиграција не уважава књажева правдања да је новце трошио на куповину барута, пушака, топова, муниције и на грађење путева.

На посебном удару емиграције стално је био и "*Глас Црногорца*",⁵⁰ у чијем сваком броју новинари ("театрални и лаживи") износе само: чудо, покор, бруку и грдило, срам и стид. "*Глас Црногорца*" се назива скандалозним зато што, поред осталог, измишља и хвали режим и ређа некакве народне успјехе који не постоје. Спрдајући се и ругајући сваком напретку Црне Горе, емиграција тврди да књаз преко овога гласила "обмањује српски народ" само да би елиминисао кућу Обреновића, нудећи спас једино у "Црногорству".

Посебно је занимљив четврти одсијек или поглавље ове емигрантске публикације, посвећено *просвјети и религији (вјери)* у Црној Гори под управом Петровића, с посебним освртом на доба књаза Николе.

За "жалосно" стање црногорске просвјете опет је крив нико други до "Његошев дом", највјерније оличен у књазу Николи са његовим војводама, "сенаторима", сердарима и министрима, а који су названи једним именом "стрвине и каркасе". Уз све то прваци црногорски (Ђуро Церовић, војвода Гавро, Илија Пламенац и др.) названи су "старе и отрцане кучке" који слијепо слушају "безакоња свога нечасног газде", јер ниједан није рекао: "Не тако господару, то не води добру!".

Све што су Петровићи постигли у Црној Гори на било ком плану све се то нескривено исмијава, омаловажава и потире. Обраћајући се књазу Николи, емиграција иронише: "За час створите лицеј, Академију наука, Народну скупштину, Апелацију, постајете балкански цареви, доктори, цареви јунака, пјесници, светитељи, змајеви, орлови, соколови, лавови, витезови, умјетници, државници, композитори, вајари, архитек-

⁴⁸ Неколико крвавих слика из албума Пејировић-Његошевог дома, свеска 1, Београд 1898, стр. 137.

⁴⁹ Исто, стр. 147.

⁵⁰ Исто, стр. 151.

ти, оратори, глумци и Бог зна што још; а у крају крајева сви сте, без изузетка, ни вода, ни вино, већ: смути па проспи! - или што 'но се каже код нас: вроне и кукавице без репа."⁵¹

Осим "Гласа Црногорца", часопис "Луча", "Просвјета" и други, називају се "обојцима књижевним". Од напада емиграције нијесу поштеђени ни *Цетињска читалоница и Друштво "Горски вијенац"*.

Персонално, посебно ружне ријечи су упућене на рачун цетињских културних посленика Филипа Ковачевића, професора и првог државног библиотекара црногорског, др Лазара Томановића, Стева Капичића, Ђура Церовића...⁵²

Емиграција је посебну пажњу посветила *"сћању цркве у Црној Гори"*, а у оквиру те теме о религији под управом Петра II.

Емиграција црногорска не опрашта Петру II Петровићу Његошу његово "богохулно дјело", које је направио по упутству Сима Милутиновића Сарајлије, "да балсамира свога стрица Петра I и огласи на онакав безбожни начин за светитеља"... "којим се и данас прости народ куће, као, опрости Боже, са самим Богом".⁵³

Петар II је главни кривац за ужасно недопустиво стање вјере у Црној Гори. Тако је, по емиграцији, овај "крвави митроносац" редовно "посље службе божје давао своје керу (који се "Драгон" звао) нафору - тијело Христово, на самим вратима цркве, који га обично ту чекаше".

Такође му се, поред осталог, не прашта ни то што је пред сами свој полазак за Италију "на курварење", запопио једног истог јутра, на саму службу божју, а са "једном самом ријечју 72 будале и од сваке узео по 42 талијера у злато". И баш кад је викнуо у цркви оно сакраментално *"досјоин"*, одговорио му је његов рођак Ђорђије Савов из пјевнице: "Јесу за говеда!".⁵⁴

Ово је, наводно, за емигранте крунски доказ на који је начин код "овог богохулника" био развијен појам о религији.

Жестина врло прљаве критике сручила се на митрополита Митрофана Бана који је угађао књажевим "скандалозним" прохтјевима. Начин на који се говори о овом митрополиту је примјер бешчашћа и емиграцији нимало не служи на част, напротив. Они наводе његове бројне "одвратне скандале, злочине" и развратно понашање. А много касније тај исти Митрофан Бан, "гад у мантији", био је прва личност приликом уједињења Српске цркве.

Емиграција никако не може да се помири са тим што је књажева ћерка Јелена оставила православље и прешла у католичанство, приликом удаје за Савоју, краља Италије.⁵⁵ То је "срамно и издајничко гажење наше Православне вјере", а то се не прашта. Самог књаза називају

⁵¹ *Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Његошевог дома*, свеска 1, Београд 1898, стр. 175.

⁵² Исто.

⁵³ Исто, стр. 179.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто, стр. 185.

вају "јеретиком" и "богохулником". Његово потписивање *конкордаија* је срамно и представља издају Српства односно православља.

Спољној политици Црне Горе и, нарочито, начину на који се књаз Никола I борио против емиграције дато је цијело поглавље. Црногорска спољна политика је усмјерена да учвршћује династију Петровића а не да чини нешто од чега би и народ имао користи. Књаз Никола, по ауторима ове емигрантске хронике, "швиндлерски вара Русију", "срамно лаже Српство", а "његушко-которски се удвара Аустрији", вјештачки "опсењује" Словенство и Европу.⁵⁶

У борби против емиграције књаз Никола се служи најамничким отровом и куршумима, сплеткари и ортакује с српским хајдучима и разним "конспираторима кроз Србију", настојећи да оцрни Обреновиће и дестабилизује Србију. Уз све то, представља се за демократу и патриоту", док прославља "некакве лажне и скандалозне двјестагодишњице своје куће".⁵⁷

И на спољнополитичком плану умјесто *Српства* форсира се *Црногорство*.

Кобна жеља Николе I, и по емиграцији, јесте та што Српству покушава да претпостави "замишљено и сулудасто 'Црногорство'"; а ко то ради, у српском народу "не заслужује народне љубави, већ презир и анатему".⁵⁸ У ужасној заслијепљености књазу Николи се привиђају "балканске круне". Посебно су емигранте увриједиле наводне ријечи књажеве и његових синова како је сваки Црногорац пропао за његово "Црногорство" који "пије воде са Саве". То Црногорство књаза Николе, јесте оно жалосно и непатриотско становиште на коме је књаз засновао своју "интригантску и издајничку политику наспрам Србије и њене узвишене династије".⁵⁹ Тако је многе коштало главе што су се залагали и радили "за *Српство* а не за *Црногорство*". Зато је књаз Никола назван отпадником и најодвратнијим издајником који ради противу Српства. У том смислу ругају се тону и смислу ноте црногорске владе упућене српској влади у којој се каже "како није право да јој се ико са стране мијеша у сфере њених интереса!"

Због свега тога црногорска политичка емиграција у Београду позива на отпор књазу и његовом режиму: "Ми, браћо, не можемо даље да говоримо, већ преклињемо вас живијем Богом и српском крвљу, сажалевајте нас који смо Црногорци и што као жене и кукавице трпимо да нашу Црну Гору и даље брука овако пред српским народом безочни Његошев дом!"⁶⁰

Емиграција критикује књаза Николу и заговорнике Црногорства због обмане да су "Црногорци први међу Србима".⁶¹

⁵⁶ *Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Његошевог дома*, свеска 1, Београд 1898, стр. 190.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Исто, стр. 196.

⁵⁹ Исто, стр. 199.

⁶⁰ Исто, стр. 206.

⁶¹ Исто, стр. 209.

Омладина црногорска и политичка емиграција енергично траже од књаза да једном за свагда раскрсти са идејом коју је изнио у "Балканској царици":

*"Ко Црногорству не био вјеран,
Боџом и људима свуд био ћеран!"⁶²*

Наводећи српске величине, витезове и јунаке, емигранти императивно захтијевају од књаза Николе I: "*На кољена, њиџмеју, њред овим величинама!*"⁶³ *Црногорство* је "кобни и издајнички измишљени назив", јер је Црна Гора "једна часна српска провинција". Емиграција је посебно огорчена на ријечи књаза Николе које је упутио неком Црногорцу: "Па лијепо, синко, лијепо; е, кад је тако, ето ти, па се и даље заноси том твојом пропалом Србијом и фушерским Српством", а то је "срамно и издајнички".⁶⁴ На Црногорство књаза Николе све више се сручивала лавина критика, погрда и увреда.

У династичком навијању емиграција се ставила на страну Обреновића а против куће Петровића и иде толико далеко да је не само против интереса Црне Горе него настоји да прекраја и њену историју. На примјер, пориче се да је књаз Никола седми владар из куће Петровића и наводи се да не може бити ни говора о два вијека владавине ове црногорске династије, јер је наводно то до 1839 (док Петар II није на вјеру преварио и уграбио посљедњега Гувернадуровића (Радоњића) била гувернадурска кућа која је "све до тада била господар Црне Горе". По ауторима ове хронике Петровићи су до тада били само "калуђерштине Цетињског манастира и покорне слуге куће Гувернадуровића и других отменијех породица у нашој земљи".⁶⁵

У том смислу као крунски доказ узима се писмо Петра I из 1821. године упућено црногорском гувернадуром у ком стоји: "Његовој Преузвишености милостивоме моме *Господару* Господину Гувернеру и Кавалјеру Радоњићу на Његуше", да се владика потписао као: "Ваш доброжелатељ и послушни слуга владика Петар". По логици емиграната, онај ко је господар своме поданику не пише оваква писма "као што су писали Ваши преци Гувернадуровићима". Осим тога, испод "*Законика обшїиѣ црногорскоѣ и брдскоѣ*" стоји: "Господар Јован Радоњић, црногорски Губернатор и остали главари од све Црне Горе".⁶⁶

Емигранти настоје да покажу како се и којим начинима књаз Никола бори против њих, и како је у томе "један колико вјешти, толико безочни мајстор". У том послу му је "десна рука" Гавро Вуковић, син Миљана Рајевића из Лијеве Ријеке. Војвода Миљан је назван "жбиром

⁶² *Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Њеџошевог дома*, свеска 1, Београд 1898, стр. 209.

⁶³ Исто, стр. 210.

⁶⁴ Исто, стр. 211.

⁶⁵ Исто, стр. 222.

⁶⁶ Исто.

куће Петровића" који је упропастио Васојевиће тако да их називају "црногорским чивутима" или "људима од два лика и двије вјере".⁶⁷

Свој циљ политички емигранти су формулисали овако: "Не бојте се, Височанство, од емиграната у томе погледу ни најмање; јер они су свјесни свога узвишенога позива, и, као такви, знају да би грехота и штета била, да у Вашој прљавој крви своје руке окаљају! - Емигранти су узели на себе само ту улогу: да Вас убију, а да живи останете, тј. да згуле с Вашег каљавог лица ону многоструку маску под којом од натраг тридесет и осам година, вјешто укријевасте сваковрсна издајства и незакоња!"⁶⁸

Они се не плаше репресалија и "убистава по поруци са Цетиња", јер у своме политичком и укупном раду "имају вјеру и налазе праву залогу за искрени заједнички рад "на остваривању идеала свих Срба - уједињењу целог Српства".⁶⁹ Важно је напоменути да крајем предуставног периода почињу судски поступци против црногорских емиграната. Саво Ивановић је поручио да ће се у Црну Гору вратити када буде "липсао" књаз и његови синови или кад се "застава славних Обреновића залепрша на Ловћену!"⁷⁰

На страни црногорске у то вријеме емиграције су били листови "Одјек", "Дело", а против емиграната: америкашки лист "Слобода" (Сан-Франциско), "Дубровник", "Србобран", "Наше доба", "Српски глас", "Браник" и др. У тим листовима, које је књаз Никола наводно потплаatio, емигранти се називају: "издајницима, одметницима", калајевцима, конспираторима против српства, злочинцима, скитницама, лоповима, кугом, никоговићима", па чак и "једним проститутским друштвом".⁷¹

Емигранти су тих година организовали и неку врсту суђења против књазана Николе. Након "исљеђења" чланови тога емигрантског "суда" су "осудили" књазана на смрт. Између осталих, суд су чинили Томо Ораовац, Ђуро Кустудић, Саво Ивановић, Блажо Перовић, Нико Дреџун...⁷² Међутим, тих година дошло је међу црногорским емигрантима до неслоге и мимоилажења па и знатног неповјерења међу члановима. Они су "исчислили" (искључили) из свога друштва војводу Маша Врбицу (био је већ умро), Петра Радомана, Шака Петровића, проту Јока Шпадијера, војводу Марка Миљанова и Блажа Петровића.⁷³

У завршној ријечи емиграција се обраћа читаоцу, а нарочито "јадној и жалосној браћи Црногорцима, па онда осталој веселој браћи Србима и срећној нам браћи Славенима", који ће чути и разумјети њихово писање и идеје. Емигранти се жале да их свуда прати књажево "аргусово око" и да су се захваљујући пропаганди црногорског режима и

⁶⁷ Неколико крвавих слика из албума Пејировић-Њеџошевог дома, свеска 1, Београд 1898, стр. 268.

⁶⁸ Исто, стр. 272.

⁶⁹ Исто, стр. 280.

⁷⁰ Исто, стр. 298.

⁷¹ Исто, стр. 209.

⁷² Исто, стр. 307.

⁷³ Исто, стр. 308.

плаћених новинара "у свачијим очима били бијеле вроне". Они су свјесни да ће се и због ове и сличних публикација дићи на њих "и ала и врана", али су они то управо зато и радили и постигли су циљ. С емигрантске стране "коцка је бачена" јер су одлучили да крену у одлучну политичку борбу, посебно пријетећи новинарима против којих ће, ако и даље наставе да их нападају, употријебити "и пиштољ и каму". У новосадској "*Застави*" неки новинар је напао црногорске емигранте да су "среброљупци" и да су "сви емигрирали из личних увреда, а никако из општих побуда".

И Бацковићева књига "*Црна Гора њри крају XIX вијека*" је врло значајна за изучавање прилика у земљи и поготово односа црногорске политичке емиграције према црногорској власти на челу са књазом.⁷⁴

Главни одбор црногорске емиграције у Београду планирао је још четири сличне публикације, под следећим насловима:⁷⁵

1. "*Ријеч фиксираноџ Балканскоџ цара, командиру бившеџ Балканскоџ бајшалеона*";
2. "*Права слика кнеза Николе и његове фамилије*"; (у њој би се расправљао приватни спор једног емигранта са књазом и његовим сином);
3. "*Војна ујрава Њеџошевоџ дома у Црној Гори*";
4. "*Чему ѡежи књаз Никола са Њеџовим књижевним радовима*".

Емиграција обавјештава да је, пошто нема својих новина преко којих би се бранила од других листова и књаза Николе износила своје идеје и програм, ријешила да се преко сличних публикација (брошура и памфлета) бори са црногорским режимом, да свакоме одговори, да ради на збацивању књаза Николе и династије Петровића и на присаједињењу Црне Горе Србији под краљевском круном Обреновића.

Међутим, *мајски ѡреврај* 1903. донио је многе промјене: династију Карађорђевића на српски пријесто, нове односе између Србије и Црне Горе, али и промјене у самој Црној Гори и нешто другачију црногорску политичку емиграцију.⁷⁶

* * *

У *усѡавном ѡериоду* од 1905-1914 (*Усѡав* је проглашен 19. XII 1905) црногорска емиграција је прерастала у све озбиљнију и организованију политичку снагу која ће, заједно са омладином и опозицијом,

⁷⁴ *Неколико крвавих слика из албума Пејровић-Њеџошевоџ дома*, свеска 1, Београд 1898, стр. 317. Ова књига Марка Бацковића, као прва емигрантска монографска публикација заслужује посебну пажњу и разраду. Међутим, она се тематски и проблемски не разликује од "*Неколико крвавих слика из албума Петровић-Њеџошевоџ дома*", тако је да нијесмо посебно обрађивали.

⁷⁵ Исто, стр. 319-320.

⁷⁶ Јован Ђоновић, *Усѡавне и ѡолиѡичке борбе у Црној Гори 1905-1910*, Београд 1939, стр. 32, 37-48; Новица Ракочевић, *Полиѡички односи Црне Горе и Црбије 1903-1918*, Цетиње 1991, стр. 15, 42; Димитрије-Диво Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, стр. 21-72.

узбуркати посљедње године самосталне црногорске државе, снажно утицати на дешавања на политичкој сцени Црне Горе и донијети велике промјене у њеном укупном животу, али и прве изразито политичке раздоре и подјеле, који су се из дана у дан, из године у годину све више продубљивали и радикализовали. До тада углавном јединствена и једнопона Црна Гора се поцијепила на (најмање) двије политичке Црне Горе.

Дјелатност црногорске политичке емиграције од 1903. до 1905. године а и касније могуће је пратити кроз изучавање односа Црне Горе и Србије, прије свега, али и односа са непосредним окружењем и великим силама, особито Аустроугарском, Русијом и Турском. С друге стране, потребно је добро познавање укупног живота Црне Горе у том периоду, нарочито на политичком, културном, војном и економском плану.

Изучавање црногорске политичке емиграције послје *мајског њревраћа* јесте врло сложено, деликатно и крупно питање црногорске историје. Истина, оно је у досадашњој црногорској историографији знатно обрађено, особито у монографској обради уставних борби у Црној Гори, односа Црне Горе и Србије и питања уједињења 1918. године.⁷⁷ Сазнања у овом раду о унутрашњој политици Црне Горе, о дјелатности грађанске опозиције, државног и чиновничког апарата, црногорске школске и студентске омладине и, разумије се, о дјелатности и публикацијама емиграције, преузета су из литературе и коришћене периодике.

Емигрантске публикације из овог периода осим неких накнадних монографија, нијесу већег обима и ради се више о *њрођласима*, *њрођрамама*, *њрокламацијама* и *резолуцијама* у којима се види однос црногорске политичке емиграције према Црној Гори и династији Петровић-Његош. У овом периоду појављују се и прве новине београдских студентата и емиграната.

Црногорска политичка емиграција се била мало притајила послје мајског преврата у Србији, али се полако јављала и препоручивала новој династији и новој власти, тако да је испод скута династије Обреновића само прешла под скут Карађорђевића, промијенивши једног господара другим. Оно што се није мијењало у Србији а што су подржавали или прихватили и црногорски емигранти и омладина која се тамо школовала јесте национални програм Србије који је још 1844. године формулисао Илија Гарашанин својим "*Начерџанијем*". Суштина тога програма се састојала у томе да Србија, као Пијемонт, треба да ради на окупљању, ослобођењу и пријаседињењу крајева и земаља "у којима живе Срби, па и Црне Горе". С друге стране, требало је Црну Гору одаљити или одвратити од Русије и везати за Србију.⁷⁸

Касније је та Гарашанинова концепција постала нуклеус сваке српске националне политике а коју је скоро слијепо слиједила црногорска политичка емиграција. У том духу је канонизација Петра I за светитеља 1834. доживљена код српских владајућих политичких кругова

⁷⁷ Димитрије-Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, стр. 10, 12, 17.

⁷⁸ Исто, стр. 13.

као несрећа за Српство, а проглашење Данила Петровића Његоша за књаза црногоског и брдског Гарашанин је, такође, доживио трагично, рекавши да је то "најнесрећнији догађај за Србију".⁷⁹

Млади књаз Никола Петровић Његош је склопио "тајни споразум" 5. октобра 1866. године чија суштина је била да двије државе, Србија и Црна Гора, раде на "ослобођењу и уједињењу српског народа", а на челу те будуће велике Србије требало је да дође кнез Михаило Обреновић. Међутим, Никола I се одмах почео да удаљава од идеје из 1866. године, тако да је 15. VI 1876. у Венецији потписан само уговор о савезу и сталној војној конвенцији.⁸⁰ У уговору се не говори о уједињењу већ о томе да двије независне државе буду као уговорнице равноправне, а као савезнице воде независне ратне операције. Црногорска политичка емиграција је у династичком ривалству Петровића и Обреновића, а од 1903. Карађорђевића, непрекидно била на страни српске династије, што је обиљежило њену укупну дјелатност.

Мајски превраћ (28/29. V 1903) је донио, осим династичке, и друге велике промјене у Србији које су све више утицале и на Црну Гору. Нови период који је послјије тога наступио у Србији обиљежен је увођењем парламентаризма умјесто личног режима. Створени су услови за развој демократије и укупни напредак земље. Србија постаје све више "европска либерална буржоаска држава".

Династичко ривалство је доводило до све већег погоршавања односа између Србије и Црне Горе, на штету ове потоње и династије Петровић Његош. Разлике су се испољавале и у унутрашњој и у спољној политици овх двију држава. Државни интереси Црне Горе су, углавном, били у колизији са државним интересима Србије и пансрпства које је она обликовала. У том смислу велика сметња били су независност Црне Горе и њен самостални развитак.⁸¹

Велика брана и српским и црногорским интересима били су планови Аустро-Угарске, Италије и Бугарске.⁸²

Уз све то, осим Новопазарског санцака, Црну Гору и Србију су раздвајала и два режима, два различита политичка концепта. Србија је била парламентарна монархија и изграђивала демократско грађанско друштво и либерални тип демократије, а Црна Гора монархија у којој је владао лични, апсолутистички режим књаза Николе. Од доношења Устава (19. XII 1905) Црна Гора постаје не парламентарна већ уставна монархија. Иако је књаз Никола "подарио" народу *Устав* није се нарочито трудио да га се и придржава. То гажење Устава и гушење демократских слобода, уз све наведено, принудило је демократске снаге Црне Горе, у њој и ван ње, на све отворенију и чешћу борбу против режима, књаза и династије.⁸³

⁷⁹ Димитрије-Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, стр. 13.

⁸⁰ Исто, стр. 14.

⁸¹ Вукоман Цаковић, *Краљ Никола у своме добу*, стр. 64-65, 67, 69; Новица Ракочевић, *Политички односи Србије и Црне Горе*, стр. 29.

⁸² Новица Ракочевић, *Политички односи Србије и Црне Горе*, стр. 33.

⁸³ Исто, стр. 42.

У такво стање ствари била је укључена и црногорска политичка емиграција, заједно са црногорском школском омладином у Србији и другим европским универзитетским центрима и опозицијом у самој Црној Гори.

Црногорска универзитетска омладина у Београду, а тиме и црногорска политичка емиграција која се иза ње или заклањала или отворено иступала, штампала је своју *прокламацију* као одговор на Лучинданску прокламацију књаза Николе којом је објавио да ће за Никољдан да "подари народу устав". Тај летак се појавио (21. X 1905) под насловом *Ријеч црногорске универзитетске омладине*. Новица Ракочевић каже да је то "први политички проглас омладине којим су најављене опште политичке борбе у Црној Гори".⁸⁴ "Ријеч" је формулисана у осам тачака. Осим захтјева поштовања *Устави*, омладина истиче принцип слободе и националне задатке Црне Горе кроз уједињење Српства. Само доношење Устава и њенов садржај изневјерили су очекивања и црногорских емиграната и студената, јер је само формално прокламовао демократске слободе, а књаз и режим су све чинили да их ограниче. *Устав* је из темеља заљуљао Црну Гору. Наступиле су политичке борбе, сасвим различите од оних кроз које је Црна Гора прошла од Петра I.

Убрзо након првих избора (27. X 1905), конституисања и засиједања прве Скупштине (19. XII 1905),⁸⁵ књажеве пријестоне бесједе и усвајања *Устави*, Црногорска универзитетска омладина и емиграција су се поново (20. VI 1906) огласиле и другом прокламацијом *Ријеч Црногорске универзитетске омладине о њириликама у Црној Гори*. Осим опширности, ову публикацију карактеришу жестока критика режима и оштрина оптужби против црногорског књаза и начина његове управе над Црном Гором. Прокламација је садржавала и програмска начела и политичке циљеве у новим околностима.

Та публикација је наљутила и књаза и црногорску владу, тако да су њени аутори - потписници предати суду "за увреду и клевету" владара и владе. Оптужени су се одазвали позиву (26. X 1906), али су студенти процес искористили да "умјесто сопствене одбране" нападну режим у Црној Гори. Након одржане расправе оптужени су ослобођени. Марко Даковић је прочитао унапријед спремљени говор.⁸⁶ Све је то студентима донијело симпатије и подршку, а књазу Николи и његовом режиму политичку штету. Иза свега тога, вјеровало се, стајала је званична Србија која је све више интензивирала свој утицај у Црној Гори.

Убрзо су у Црној Гори одржани и други избори (27. IX 1906), конституисана нова Скупштина (31. X 1906) и формирана прва уставна влада Лазара Мијушковића. Међутим, та влада није у Скупштини имала већину. Скупштина се подијелила око владиног програма, изложеног у књажевој пријесточној бесједи, нарочито око изложене спољне и уну-

⁸⁴ Новица Ракочевић, *Политички односи Србије и Црне Горе*, стр. 42-43.

⁸⁵ Исто, стр. 42.

⁸⁶ Исто, стр. 44; Јанко Тошковић, *Мемоари*, Цетиње 1974, стр. 17-18, 26-28.

трашње политике. *Већина* је одговорила *адресом* и изложила свој програм. *Већину* су чинили "демократи" и просрпски одређени посланици, а *мањину* прорезимски. Скупштина је усвојила сасвим нови пројекат.⁸⁷ Тако су настала два скупштинска табора: Клуб већине, тзв. "*клубаши*" и Клуб мањине "*йраваши*". Оснивањем клуба већине настало је и прва политичка странка у Црној Гори - *Народна сйранка*, иако није имала сва "обилежја праве грађанске странке".⁸⁸

Након прве уставне, мањинске Мијушковићеве владе, смијениле су се двије "клубашке", које су биле кратког вијека: влада Марка Радловића (дала оставку 27. I 1907) и влада Андрије Радовића (поднио оставку 15. IV 1907). У Скупштини се водила жестока борба између "клубаша" и "праваша" и све се више заоштравала. Клубаши су настојали да ограниче књажеву власт и да спољну политику Црне Горе усмјере тако да она одговара више Србији него државним интересима Црне Горе. Књазу је Скупштина све више сметала, а подјеле у њој су се преносиле и у народ. Истраживачи овога периода црногорске прошлости истичу да је књаз желио да "одлучно угуши грађански либерални покрет у Црној Гори". Зато је формирање нове владе повјерио "прорезимски расположеном" др Лазару Томановићу. Књаз је, између осталог, хтио да на тај начин предуприједи и одређене опасне тенденције, које су могле бити кобне не само за његову династију него и за црногорску државу. Књажеве присталице су називане "реакцијом" у односу на "демократски покрет" опозиције.

Распуштање Скупштине још више је узбуркало политички живот у Црној Гори (9. VII 1907). Иначе, Скупштина је била изабрана за период 1906-1910. год. Нови избори су заказани за 21. XI 1907. Све је то изазвало оштру реакцију црногорске политичке емиграције и универзитетске омладине. Слиједио је њихов жесток и отворен напад на црногорски режим и књаза. У томе је не малу улогу одиграла и београдска штампа. Омладина, заједно са емиграцијом, издаје свој тзв. *мајски йроџлас*.⁸⁹

Црногорски емигранти у својим нападима особито користе *шйтамйу* која им уступа доста простора, нарочито Милутину Томићу. Емиграција критикује политичко и привредно стање у Црној Гори. Та критика прераста у клевету и инсинуације на књаза и владу. Напади емиграције и омладине се од 1907. још више интензивирају. Нови повод за нападе био је тзв. *царински райй* Аустро-угарске са Србијом. У предуставном периоду књаз Никола је нападан као "аустрофоб" а у овом као "аустрофил", иако се у том смислу мијењало политичко тежиште Србије а не Црне Горе.

У поменутом мајском прогласу из 1907. чији аутор се представио као *Срйска омладина из Црне Горе* осуђују се, много жешће него раније, и господар и црногорска власт. Народ се "позива" да "ступи под барјак

⁸⁷ Новица Раковчевић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, стр. 45-47.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Исто, стр. 47.

Народне странке" и поведе борбу "противу наших домаћих Турака".⁹⁰ Са своје стране, црногорски режим је тражио повод да се обрачуна са Народном странком, а књаз разбијање и елиминисање опозиције.

Централне личности укупног опозиционог црногорског покрета били су Андрија Радовић, неформални предсједник Народне странке, и вођа црногорске омладине Марко Даковић. Иако некако у сјенци, најекспониранији представник црногорске политичке емиграције био је Милутин Томић.⁹¹

Након све снажније репресије црногорског режима према опозицији, нарочито према истакнутим првацима Народне странке, неки њени чланови су емигрирали у Србију или у Америку. Као политички емигранти у Београду су се запутили: Симо Шобајић, Љубомир Павић, Васо Ђулафић, а касније и други прваци и чланови.

Репресије режима и прогањање "клубаша" изазвали су огорчење код црногорске политичке емиграције и студената. У нападима студената и омладине на режим текстовима у штампи, посебно су се експонирани Тодор Божовић и Јован Ђоновић.

Због инсистирања Томановићеве владе од српске владе да онемогући агресивну дјелатност црногорског емигрантског-студентског покрета и све учесталијих гласина да се спрема оружани преврат у Црној Гори, дошло је до озбиљног погоршања односа између Црне Горе и Србије.⁹² По Црној Гори су почела хапшења. Ухапшени су Јован Вукотић и стари војвода Лазар Сочица. Марко Даковић је успио да умакне. Вјеровало да агитацију против Црне Горе и књаза Николе подстиче лично краљ Петар, а да је од тада па надаље у свим политичким дешавањима против режима велику улогу имао Никола Пашић.⁹³

Велику буру у политички живот Црне Горе и изузетну затегнутост између званичне Србије и званичне Црне Горе донијела је *бомбашка афера*.⁹⁴ Бомбе су биле одговор студената и емиграната на књажево драстично непоштовање и гажење Устава, прогон клубаша и њихових присталица и све снажнији притисак на опозицију уопште. Настала су хапшења и отпуштања из службе, а увећавао се број емиграната. Придружио им се и вођа Народне странке Андрија Радовић. У Београду је 10. X 1907. објављен оштар протест црногорске универзитетске омладине "против насиља у Црној Гори".

Међутим, пошто је Народна странка апстинирала, на новим изборима су прошли владини кандидати, мирно и без инцидентата. Бомбе "крагујевке" су већ биле откривене на Цетињу.

Бомбашка афера је показала да је политичка дјелатност црногорске политичке емиграције добила револуционарно-анархистички ка-

⁹⁰ Новица Ракочевић, *Полиитички односи Црне Горе и Србије*, стр. 49.

⁹¹ Исто; Новица Ракочевић, *Односи Црне Горе и Србије...*, стр. 49; "Слободна ријеч", бр. 20, 9/20. VI 1907; "Глас Црногорца", бр. 25, 3/16. II 1907.

⁹² Новица Ракочевић, *Односи Црне Горе и Србије...*, стр. 54.

⁹³ Исто, стр. 54, 56.

⁹⁴ Исто, стр. 57.

рактер. У тој афери су црногорски емигранти имали врло важну улогу, иако је идеја потекла од студената Тодора Божовића и Јована Ђетковића, који су овом приликом били ближи емиграцији него омладини. Завјера је скована у Београду и замишљена као терористичка акција. Из Црне Горе са завјереницима је везу држао Марко Даковић. У бомбашку аферу су били директно "умијешани": Тодор Божовић, Ђорђевић Настић, Васо Ђулафић; као организатори: Марко Даковић, Тодор Божовић, Јован Ђетковић и Петар Новаковић, а за организацију су знали и на акцију пристали: Михаило Ивановић, Милосав Раичевић, Андрија Радовић, Спасоје Пилетић, Гаврило Церовић и др. На списку "осумњичених" било је 70 лица из Црне Горе и 16 која су била у иностранству. Окривљени су одбијали било какво учешће у афери. Особиту улогу у овој афери имао је Стеван Рајковић, типограф из Цетиња "који је свјесно или несвјесно постао агент црногорске полиције". Коначно, у овој афери су оптужена 132 лица, а њих 11 су били активни учесници. Црногорска влада је затражила изручење учесника у "афери", емиграната и студената: Тодора Божовића и Јована Ђоновића и свих оних који су управо због тога емигрирали у Србију: Марка Даковића, Сима Шобајића, Милију Павићевића, Лазара Божовића и Љуба Павића. Српске власти су ухапсиле Божовића и Ђоновића, али су их убрзо ослободиле.⁹⁵

Бомбашки процес је започео 25. V 1908, а пресуда је изречена 27. јуна 1908. године. Осуђено је 50 лица, шест на смрт. Четворица су били ухапшени на Цетињу.

Убрзо након бомбашке и анексионе кризе дошла је оружана побуна у Васојевићима и суђење њеним актерима, познато као *колашински процес*.

Важан догађај у историји црногорског опозиционог, а нарочито емигрантског покрета представља покретање њиховог недељног листа *Црна Гора*. Први број се појавио у Београду 12/25. јануара 1908. године. Његов званични покретач била је Црногорска универзитетска омладина у Београду, као "орган слободних Црногораца" Зна се да је изашло *пет* бројева. Уредник другог, трећег и четвртог броја био је емигрант Милутин Томић.⁹⁶

У уводном програмском тексту (највјероватније М. Томића) стоји: "Потиштени и разагнати са свога огњишта силом данашњег неправног режима у нашој ужој отаџбини Црној Гори, а окупљени у братској Србији, користећи се политичким слободама и њеним гостопримством, о чему ћемо водити озбиљна рачуна, покрећемо слободно гласило "*Црну Гору*"... На нашој застави, око које смо се прибравали, урезали смо поклич ослобођења од деспотизма и реакције".

У јуну 1908. године, након забране рада Народној странци, дошло је до формирања тајне организације која је спремила промјену режима у

⁹⁵ Новица Ракочевић, *Односи Црне Горе и Србије...*, стр. 67-68; Јован Ђоновић, *Политичке и уставне борбе у Црној Гори 1905-1910*, стр. 203-221; Јован Јовановић, *Краљ Никола и бомбашка афера*, Нова Европа, књ. II, 1921, стр. 27-29.

⁹⁶ Исто, стр. 93.

Црној Гори. Међутим, иако утемељена на строгој конспиративности, након побуне у Васојевићима, она је откривена а велики број њених чланова изведен пред суд у Колашину. Оптужена су 103 лица која су била везана за побуну у Васојевићима и за рад тајне организације. Пресудом од 14. XI 1909. на смрт је била осуђено 11 учесника (петорица само су била у рукама власти и над њима је била извршена пресуда 29. XI 1909).⁹⁷

На временске казне било је осуђено 51 лице, 29 ослобођено услед недостатка доказа, а четворо је проглашено невиним. Српска влада је остала по страни док су штампа, омладина и емиграција били више него огорчена.

За нашу тему врло је занимљив "*Привремени сјашуић Народној усјиројсјива у борби за грађанске слободе и једнојравности у Црној Гори*". Програм је рађен по узору на програм Народне странке, који је штампан још 1905. Сличан Статут донијела је и "тајна организација" средњошколске омладине у Београду.⁹⁸

Као стални "диригенти" завјере против Црне Горе на Цетињу сматрани су Стојан Протић и Никола Пашић.

Књаз Никола у побољшање односа између Црне Горе и Србије условљавао протјеривањем емиграната, чему српска влада није могла да удовољи јер би било крајње недемократски протјерати све емигранте, без доказа о степену њихове кривице и политичке одговорности. Српска влада је тражила да се достави списак емиграната, подаци о њима и докази о кривици или одговорности. Послије много перипетија Србија је пристала да из државе протјера само најистакнутије емигранте. На списку се налазило 25 лица.⁹⁹ Српска полиција је 23. II 1910. о својој одлуци обавијестила Марка Даковића, Тодора Божовића, Сима Шобајића, Јована Ђоновича и Љуба Павића да *осам* најистакнутијих емиграната морају брзо да напусте Србију.

Посебно огорчење међу емиграцијом и студентима изазвала је прослава педесетогодишњице књаза Николе на престолу Црне Горе и његово крунисање за краља а проглашење Црне Горе за краљевину. Свечаност је одржана од 28. до 30. августа 1910. године. Српски политички кругови су били против крунисања, називајући Црну Гору "пројектованом краљевином". Званична Србија се није оглашавала. Краљ Петар Карађорђевић није отишао на прославу. Оно што је битно за нашу тему јесте да се констатује да су и емиграција и студенти заузели негативан став према проглашењу књаза Николе за краља и Црне Горе за краљевину. Зашто? Новица Ракочевић сматра да су они у томе чину "гледали намјеру књаза Николе да компромитује уједињење Српства" и његову жељу да "поврати пољуљани углед".

⁹⁷ Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије...*, стр. 97; Никола Шкерковић, *Црна Гора на освићу...*, стр. 499-515.

⁹⁸ Исто, стр. 94-95; Никола Шкерковић, *Црна Гора на освићу XX вијека*, Београд 1964, стр. 474-482.

⁹⁹ Исто, стр. 108; Новица Ракочевић у својој књизи наводи списак са свих 25 имена црногорских емиграната које је требало протјерати из Србије.

Посебну фазу у дјеловању емигрантског политичког покрета, у спрези са црногорском универзитетском омладином и опозицијом у земљи, представља вријеме од 1910. до 1912. односно до 1914. године.

У то вријеме, већ од краја 1909. књаз Никола настоји да се измири са студентима и омладином уопште, док је емиграцију настојао да уништи.

Поводом крунидбене свечаности књаз Никола је донио указ о помиловању, али само дјелимичном. Помиловани су само учесници бомбашке афере, а од учесника у колашинском процесу само један. Свега је помиловано 28 осуђеника. Посљедњих седам осуђених краљ Никола је "помиловао" тек 23. IV 1913.

Послије прогонства из Србије црногорски емигранти су пошли у разне крајеве свијета, али су наставили "непомирљиву борбу" против краља Николе и његовог режима. Божовић и Ђоновић су емигрирали у Турску, па онда у Америку; Марко Даковић у Швајцарску, Михаило Бојовић у Русију, Симо Шобајић у Јужну Америку. Поуздани познавалац овога периода др Новица Ракочевић је утврдио да од истакнутих вођа омладине у Београду остао је само Лазар Дамјановић. Неки емигранти су се после неколико мјесеци вратили у Србију. Тек очи балканског рата вратиће се: Божовић, Ђоновић и Војин Ивановић.¹⁰⁰

Тодор Божовић је у Чикагу покренуо лист "Ослобођење", а Јован Ђоновић, у Бјуту, "Народну мисао". Њихов рад је донио раздор међу Црногорцима у Америци.¹⁰¹

"Независни лист слободних Црногораца" под називом "*Најпријед*" покренут је 1. јула 1911. године. У првом броју истакнут је програм, у којему је констатовано да је тешко стање у Црној Гори, због чега се сви Црногорци позивају да "подигну протест" против режима. Дато је и образложење да се лист покреће на страни зато што за то нема услова у Црној Гори. Лист "*Најпријед*" и поред свих квалитета није могао да се ослободи црногорског памфлетизма. Након 18 бројева лист се угасио зато што је основана нова политичка организација "слободних Црногораца" "*Рад и слобода*", у новембру 1911. године у Београду¹⁰² и донијела свој програм. Ова "организација слободних Црногораца", између осталог, залаже се за "свестрани напредак Црне Горе" и стварање и очување слободног живота. Констатује се да у Црној Гори нема "демократских слобода", да у њој владају "лични режим" и "лажни парламентаризам". Ова организација има задатак "да сруши данашњи режим и да уздигне народну владавину у Црној Гори". За предсједника "организације слободних Црногораца" изабран је Марко Даковић, за потпредсједника Лазар Дамјановић, за секретара Крсто Поповић и за благајника Василије Жугић.¹⁰³

¹⁰⁰ Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије...*, стр. 128.

¹⁰¹ Исто, стр. 129.

¹⁰² Исто, стр. 134.

¹⁰³ Исто, стр. 135.

Црногорски емигранти и студенти који нијесу приступили организацији слободних Црногораца "*Рад и слобода*" основали су *Привремену народну сџранку*,¹⁰⁴ као дио забрањене *Народне сџранке* у Црној Гори. Њено руководство није у науци идентификовано.

Коначно, у Београду је 1911. године публикована књига студентских првака а истовремено и емиграната Тодора Божовића и Јована Ђоновића "*Црна Гора и најредни омладински њокреј*", која представља праву монографију о једном важном чиниоцу укупног црногорског политичког живота. У IX одјелку ове публикације аутори су дали *њро-џрам њокрејџа*.¹⁰⁵ У односу на програм организације "Рад и слобода" овај програм је много промишљенији и разрађенији, а "радикалнији од програма Народне странке из 1907. године". Новица Ракочевић у свом промишљању о овом покрету каже да је "суштина" свих ових програма иста.

О раду црногорске политичке емиграције у 1912. години нема довољно података ни у изворима ни у литератури. Ипак, утврђено је да су се гложења и неспоразуми међу емигрантима наставили. Међутим, пређутно помирење опозиције и режима донијели су балкански ратови. Од тада па до почетка свјетског рата има све мање података о дјелатности црногорске политичке емиграције. Поуздано се зна да је након објаве рата Турској (1912) ђенерал Митар Мартиновић, тадашњи предсједник владе и министар иностраних послова, позвао црногорску омладину, а пређутно и емигранте, да се одазове на војну мобилизацију, да се врати у отаџбину и ступи у црногорску војску: "У противном радите како за сходно нађете". Да ли је тај позив дао амнестију и црногорској политичкој емиграцији не може се поуздано ређи.

У политичким замислима црногорске омладине осјеђа се снажан утицај Светозара Марковића, Димитрија Туџовића и српске социјалдемократије, док су црногорски емигранти били ближи конзервативним српским партијама и идејама које су они заступали. Наравно, међу емигрантима је било појединаца којима су били блиски погледи црногорске школске омладине. Ваља напоменути да су Марко Даковић, вођа црногорске омладине а истовремено и емигрант и капетан Милан Вукотић били чланови тајне, завјереничке организације "Уједињење или смрт", зване "Црна рука". Међутим, било је још симпатизера "црнурукаша" и међу студентима и међу емигрантима. Неки су своје текстове објављивали у листу "Пијемонт", који је био гласило "Црне руке".¹⁰⁶

Андрија Радовић¹⁰⁷, Вођа "клубаша", вишегодишњи политички затвореник а касније емигрант, који се у емиграцији нашао када је избио први свјетски рат и у вријеме слома Црне Горе, у мају 1916. године именован је за предсједника емигрантске владе¹⁰⁸ краља Николе, али је

¹⁰⁴ Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије...*, стр. 135.

¹⁰⁵ Исто, стр. 135-136; Тодор Божовић, Јован Ђоновић, *Црна Гора и најредни омладински њокреј*, Београд 1911, стр. 307-308.

¹⁰⁶ Исто, стр. 139.

¹⁰⁷ Исто, стр. 258; Димитрије - Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, стр. 10.

¹⁰⁸ Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије...*, стр. 258.

убрзо своје краљу и Црној Гори окренуо леђа, као ватрени присталица уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у коме за Црну Гору није било мјеста, као да томе уједињењу није толико дуго подређивала и своје државне и националне интересе (и њена позиција и опозиција) - као да није ни постојала.

Црногорски емигранти постали су ревносни "ујединитељи", неки до језуитизма. Већина њих су након уједињења постали важни државни чиновници и добили висока мјеста у државној хијерархији. Неки су се и покајали. Други су остали досљедни опозиционари. У новим црногорским подјелама на *бјелаше*, присталице *унијтарног* концепта, и *зеленаше* или *федералисте*, који су тражили часно мјесто у новој југословенској заједници за Црну Гору - бивших црногорских емиграната, који су тај нови раскол дочекали, било је на обје стране.

Двије политичке Црне Горе стајале једна према другој, све више непомирљиве и непријатељске. Међутим, тек након трагичног нестанка старе црногорске државе Црногорци, у апсолутној промашености својих "двоглавих" историјских тежњи и погубности великих илузија и заблуда, полако доживљавају национално освјешћивање и политичко отржењење, започињући борбу за враћање онога што је наивно и кобно изгубљено или предато у туђе руке, чему су и они сами умногоме допринијели, нарочи-то опозициони и, надасве, црногорски политички емигрантски покрет.

У духу оне старе персијске пословице: да човјек баца у море оно што му је највредније и најдрагоцјеније, знајући да му то море неће никада вратити, упркос прогресивности идеје и чина српско-југословенског уједињења и стварања југословенске државе - Црна Гора и Црногорци су постајали свјеснији трагичности губитка сопствене државности, сопственог националног и политичког бића и државних интереса Црне Горе.

Мариян МИЛЬИЧ

ОЧЁРК К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ НАЧАЛА И ДЕЙСТВИЯ
ЧЕРНОГОРСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭМИГРАЦИИ, С ОСОБЫМ
ВЗГЛЯДОМ НА ЧЕРНОГОРИЮ И ДИНАСТИЮ ПЕТРОВИЧ-
НЕГОШ В ЭМИГРАНТСКИХ ПУБЛИКАЦИЯХ ДО 1914. ГОДА

Резюме

Первый политический эмигрант в истории Черногории был её последний губернатор Вуколай Радонич в начале владычества Петра II. В статье в кратце дан генезис черногорской политической эмиграции до 1914. года, с особым обзором на неё видение Черногории и отношение династии Петрович-Негош в публикациях которые печатала. В том смысле, особенно важным является во время владычества князя-короля Николая когда политическая эмиграция получает характер движения в предучредительном периоде. В деятельности организованной политической эмиграции одновременно существует больше тенденций. Она побуждала демократические процессы в Черногории, с одной стороны, но не была за охранение черногорской державы, с другой.

